

Ömer Çaha İle Sivil Toplum ve Resmî İdeoloji Üzerine...

Emrah Akkurt*

Liberal Düşünce'nin bu sayısında, "Cari sistemin zihniyet dünyası" adlı mülakat serisine, "sivil toplum"un tarihsel gelişimi ve 20. yüzyıldaki sivil toplum tecrübelerini karşılaştırmalı bir perspektiften incelediği çalışmalarıyla dikkat çeken Ömer Çaha ile devam ediyoruz.

Her ne kadar hâkim kültür tarafından aksi iddia edilse ve resmî söylem düzeyinde bir redd-i miras söz konusu olsa da, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal eden unsurların varolduğunu ve dolayısıyla bazı bakımlardan Osmanlı ile Cumhuriyet arasında bir sürekliliğin söz konusu olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin; cumhuriyete geçişle birlikte devletin gücünü yurttaşlardan değil de, yüce ülkesünden, tarihsel durumundan almaya devam etmiş olması; devletin, kamu yararının ve refahının tek belirleyicisi olma konumunu muhafaza etmesi; "Devlet güçlüyse toplum güçlü" anlayışı... Tüm bunlar önceki dönemden yeni yönetime intikal eden unsurlara örnek olarak gösterilebilir. Bu bağlamda, Cumhuriyet yönetiminin "sivil toplum" olgusuna olan bakışının da bir önceki dönemden miras kalan zihniyet çerçevesinde şekillendiğini söyleyebiliriz. Ancak, Osmanlı dönemine ilişkin

bazı gerçekleri de teslim etmek gerekir. Meselâ, Osmanlı'nın son dönemlerinde filizlenen (kadın dernekleri, işçi dernekleri gibi...) bir sivil toplumun varlığını görmezlikten gelemeyiz. Yani, kanaatimce, bu dönemde sivil toplum felsefesinin küçük de olsa temellerinin atıldığını söyleyebiliriz. Sizce de Osmanlı'nın son dönemindeki bu hareketler sivil toplum adına bir gelişme olarak ifade edilebilir mi ve Cumhuriyet yönetimi bu birikimi, bu mirası hakkıyla değerlendirebildi mi?

Temas ettiğin gibi, Cumhuriyet her ne kadar reddi miras etmişse de Osmanlı'dan devrettiği birtakım şeyler aldı. Zihniyet kalıplarını aldı, siyasal kültürünü aldı, birtakım temel kurumları aldı. Genel hatlarıyla Osmanlı'dan iki geleneğin miras alındığı söylenebilir. Bunlardan bir tanesi devlet geleneği, bir tanesi de sözünü ettiğin gibi, 19. yy.'da nüvelenmeye başlayan sivil toplum geleneği. Şimdi bu iki gelenek Cumhuriyet dönemin-

*Piyasa Dergisi Yazı İşleri Müdürü.

de nasıl bir akıbeta uğramıştır, bunun üzerinde ayrıntılı biçimde durmak lâzım.

Cumhuriyet rejimi, Osmanlı devlet geleneğinin siyasal kültürünü bütün katı unsurlarıyla devam ettirmiş; ancak sivil toplum geleneğini önemli ölçüde kesintiye uğratmıştır. Bunun nedeni nedir? Bu apayrı bir tartışma konusu. Ama Osmanlı'dan nasıl bir sivil toplum geleneği devralınmıştır, kısaca buna göz atacak olursak, Osmanlı'dan Cumhuriyete intikal eden sivil toplumun iki cephesi olduğunu söyleyebiliriz. Bunlardan bir tanesi geleneksel sivil toplum diyebileceğimiz unsurlar, bir tanesi de modernleşmeyle birlikte gün yüzüne çıkmaya başlayan, bizim genel hatlarıyla Avrupa'da gördüğümüz sivil toplum unsurları. Osmanlı'da sivil toplum unsurları hiç kuşkusuz geleneksel toplumun ihtiyaçlarına cevap verecek işlevselliktedir. Yani, loncalar, vakıflar, dinî cemaatler, tarikatlar vb. Bunlar geleneksel toplumun ihtiyacını karşılayacak nitelikte birtakım fonksiyonlar icra etmişlerdir. Buradan hareketle, geleneksel toplumlarda sivil toplum olur mu olmaz mı tartışmalarını esasında bir kenara bırakmak lâzım. Her toplumun sivil toplumunun, esas itibarıyla o toplumun temel parametreleriyle uyumlu olduğunu söyleyebiliriz. Modern toplumların da kendilerine özgü sivil toplum unsurları söz konusu olmuştur. Ancak, tekrar ifade etmekte fayda var, geleneksel toplumların da bünyelerinde sivil toplum meydana getirebileceğini göz ardı etmemek gerekir.

Yani, geleneksel toplumlarda da siyasî iktidarı ya da iktidar mekanizmasını sınırlayan bazı unsurların var olduğunu söylüyorsunuz, değil mi?

Evet. Diğer taraftan, modern toplumlara baktığımız zaman, sivil toplumun en önemli özelliklerinden bir tanesinin "civility" dediğimiz sivil kültüre sahip olmak olduğunu görüyoruz. Yani, bireyci, farklılaşmaya müsait olan ve aynı zamanda da katılımcı bir siyasal

kültür, modern sivil toplumun en önemli özelliklerinden bir tanesidir. Ancak, bu unsurları geleneksel toplumlardaki sivil toplum örgütlerinde göremeyişimiz onların sivil toplum tanımının dışına çıktığı anlamına gelmez. Geleneksel toplumda da geleneksel toplumun el verdiği ölçüler nispetinde sivil toplum unsurları, yani toplumla devlet arasında aracı bir rol oynayan, köprü vazifesi gören sosyal unsurlar söz konusu olmuştur. Buna benzer sosyal unsurlardan bazıları Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal etmiştir. Meselâ, güçlü bir vakıf geleneği cumhuriyet dönemine intikal etmiştir. Vakıfların self-determinasyon hakkı vardır. Bu Osmanlı döneminde çok önemli bir şeydir. Vakıfların devletin hükm-ü şahsiyetinden bağımsız bir şahsiyet geliştirme imkânları söz konusudur. Kendilerine özgü bir inisiyatife ve değerlere sahiptirler vb.

Cumhuriyetin Osmanlı'dan devraldığı sivil toplum geleneğinin bir cephesi bu. Yani geleneksel sivil toplum. Ama esas önemlisi modern sivil toplumdur. "Cumhuriyet ideolojisinin" demokrasiye, modernleşmenin siyasal ayağına hizmet edip etmediğini anlama noktasında mirasın bu yönünü anlamak hayati bir öneme sahiptir. Yani, modernleşmeyle beraber görünür kılınmaya başlayan, kadın hareketleri, sendikal hareketler, dernekler, siyasal partiler, düşünce hareketleri gibi oluşumların başına ne gelmiştir bir de onu görmek lâzım. 1935 yılı itibarıyla cumhuriyet dönemini analiz ettiğimizde Türkiye'de Osmanlı'dan tevarüs eden hiçbir geleneksel ve modern sivil toplum unsurunun kalmadığını görüyoruz. Dolayısıyla, Cumhuriyet rejimi Osmanlı'dan devraldığı toplumsal dinamikleri, toplumsal inisiyatifleri, toplumsal grupları çok önemli ölçüde tasfiye etmiş, kesintiye uğratmıştır. Ama bunun yanında devlet geleneğini giderek pekiştirmek suretiyle devam ettirmiştir. Çünkü cumhuriyet rejimi devrimci bir geleneği içselleştirmiş,

devrimler yoluyla yeni bir toplum yaratma hedefi gütmüştür. Osmanlı'dan tevarüs eden toplumsal malzeme üzerinden yeni bir şey ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Farklılığı olmayan, her yönüyle aynı olan bir millet yani.

Kaynaşmış, bütünleşmiş, imtiyazsız bir millet projesi yani...

Aynen öyle...Yekpare, yek vücut bir millet inşa etme teşebbüsü söz konusu olmuştur. Şimdi bu yönüyle baktığımız zaman, cumhuriyet rejiminin siyasal modernleşmeye ne kadar hizmet ettiği tartışma götürülen bir konu olarak karşımıza çıkıyor. Çünkü, Kemalistler, genellikle, tek parti dönemindeki uygulamaların demokrasinin ön şartı olduğuna ilişkin bir argüman geliştirmişlerdir. Bunlara göre, Kemalizm tek parti döneminde siyasal, hukuksal alt yapısını oluşturmak suretiyle demokrasiye bir temel teşkil etmiştir. Hâlbuki Osmanlı'dan tevarüs eden geleneğe baktığımız zaman, demokrasinin temellerinden biri olarak niteleyebileceğimiz dinamikler cumhuriyetin ilk dönemlerinde maalesef tasfiye edilmiştir. Bu gün de demokrasinin "sağlıklı" bir zeminde gelişemeyişinin temelinde yatan nedenlerden biri budur kanaatimce.

Batıdaki tecrübeye göz attığımız zaman, sivil toplumun siyasî iktidara, devlete karşı bir mücadele içinde oluşup, geliştiğini ve varlığını da bu çerçevede muhafaza ettiğini görüyoruz. Ancak, cumhuriyet döneminde bu süreç âdeta tersine işlemiş; devlet kendi eliyle bir sivil toplum yaratmaya çalışmıştır. Oysa, sivil toplum, tanımı gereği devlet eliyle kurulamayacak bir şey. Yani, devlet kendi kurduğu bir şey içine genişliyor, yayılıyor bu da devlet müdahalesi dışında bir sivil topluma alan bırakmıyor...

Çok güzel bir tespit. Türkiye Cumhuriyeti geneline baktığımızda böyle bir özellik karşımıza çıkıyor. Sivil toplumun 1960'lardan sonra pozitif bir değer olarak Avrupa'da gündeme gelmesi ve giderek Türkiye'nin de

gündemine girmeye başlamasıyla beraber devlet, bizzat kendisi bir sivil toplum yaratmak suretiyle bu yükselişe karşılık vermeye çalışıyor. Bu, yüzyılın sonlarına doğru olan bir şey tabii. Ama tek parti dönemine baktığımız zaman, bu dönemde devletin sivil toplum yaratmak gibi bir kaygısı yok. Zira, bu dönemde sivil toplum Batı'da da henüz çok olumlanan bir kavram değil. Bu dönemde daha devlet merkezli, daha plânlamacı, daha merkezîyetçi bir yapı gündeme gelmiş ve uygulama şansı bulmuştu. Bu nedenle, tek parti döneminde devletin böyle bir derdi yoktu. Meselâ, kadın haklarına baktığımız zaman, bu haklar o dönemde yükselen bir değerdir ve Cumhuriyet eliti buna kayıtsız kalamamıştır. Bu konuda birtakım şeyler yapmaya çalışmak suretiyle Avrupa'ya bir kimlik sunma ya da kendini gösterme ihtiyacı hissetmiştir. Ama sivil toplumla ilgili böyle bir kaygısı söz konusu değil o tarihlerde.

Sivil topluma müsaade edilmesi o tarihlerde yöneticilerin işini zorlaştıracaktı demek istiyorsunuz.

Evet onu söylemek istiyorum. Başlı boş, güçsüz, örgütsüz, zayıf bir toplum yönetici elitin işine gelmiştir. Böyle olunca devlet topluma hem daha kolay hem de daha fazla hükmetmiştir. Aslında bütün devrimci hareketlerin iki politikası vardır. Biri örgütlü toplumu tasfiye etmesi, biri de ekonomik kaynaklara el koyması. Bu Türkiye'ye özgü bir şey değildir esasında. Bütün devrimci ideolojilerde olan şey budur. Meselâ, Cemal Abdül Nasır'ın Mısır'da iktidara geldiği dönem 1960'lardır. Bu dönem, liberal ekonominin yani serbest piyasa ekonomisinin dünyada âdeta alternatifsiz bir model hâline geldiği bir dönemdir. Buna rağmen Nasır devrimci ideolojinin kendisine empoze ettiği bir politika gütmüş ve bütün sermayeyi, bütün yabancı teşebbüsü ülkeden kovmuştur. Özel teşebbüsün tüm yatırımlarına, fabrikalarına el koymuştur. Aynı şey Türkiye'de 1930'larda ya-

pılmıştır maalesef. Bunun temelinde politik kaygılar vardır. Toplumda daha fazla hâkim olma, toplumu daha fazla ele avuca sığar bir duruma getirme kaygısı var diye düşünüyorum. Yerli burjuvazi yaratma, güya yerli sermayenin yeteri kadar güçlü olmayışı gibi gerekçeler falan değil. Devletçilik politikasıyla toplumun devlet karşısındaki güç dayanağı ortadan kaldırılmıştır.

Ortaya koyduğunuz tablodan şöyle bir şey çıkıyor ortaya. 1930'larda bir yanda güçlü askeri ve sivil bürokrasi var, ama öbür yanda örgütsüz, dağınık bir toplum. Ancak tam da bu tarihlerde CHP'nin dışında farklı bir siyasî parti kurma çabası var. Meselâ, Serbest Cumhuriyet Fırkası. Bunu neye bağlıyorsunuz?

Türkiye'de SCF tecrübesi çok büyük bir muamma. Niye kuruldu, amacı neydi? Ana hatlarıyla bu konuda devam eden iki üç tartışma var. Bunlardan biri Atatürk'ün gerçekten çok partili sistem inşa etme isteğiyle ilgili bir yorum. Biri de şu: 1931'e geldiğimizde çok sessiz, sinmiş bir toplum var. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun altını çizdiği gibi, Atatürk, toplumun devrimleri ne kadar hazmettiğini, ne kadar benimsediğini test etme ihtiyacı hissetmekteydi. SCF böyle bir imkân sunmuştur. Bir görüş de bu. Diğer bir yorum da Atatürk'ün Avrupa'ya mesaj vermek istemesi yönünde. Avrupa'da Kemalist rejime karşı diktatörlük yaptığını ilişkin çok sert eleştiriler var. SCF ile diktatörlük rejimi inşa edilmediğine dair Avrupa'ya bir mesaj verme isteği var. İşte bakın bizde de çok partili denemeler söz konusu gibi. Ama hangi denemeler söz konusu olursa olsun sonuçları önemli. Serbest Cumhuriyet Fırkasıyla beraber kurucu elit şunu fark etmiştir. Toplum CHP ile barışık değildir. Ve CHP'nin temel simgeleleriyle, İsmet Paşa'yla, CHP'nin tayin etmiş olduğu valiler ve yöneticilerle barışık değil. Yani, sadece isyan edilen bölgelerde değil. Türkiye'

nin birçok yerinde halkın tepesindeki devlet yumruğu halkı CHP'den uzaklaştırmıştır.

Serbest Cumhuriyet Fırkası lideri Fethi Bey'in ilk gezisini İzmir'den başlatması çok manidar bir olaydır. İzmir Kemalizmin o tarihlerde en güçlü olduğu yerdir. Ama ona rağmen nüfusu 50-60 bin olan İzmir'de Fethi Bey'i 60 bin kişi karşılamıştır. Bütün Ege bölgesi İzmir'e akmıştır ve CHP'nin temel sembolleri protesto edilmiştir. Bu olay devletçi seçkinler üzerinde şok etkisi yaratmış, bunun üzerine Atatürk yurt gezisine çıkma gereği hissetmiştir. Atatürk Samsun'a geldiğinde, Samsun'da Atatürk'ü karşılayan sadece iki yüz kadar kişi vardır. Bu kişiler de CHP'li yöneticilerdir. Halktan doğru dürüst kimse yoktur. Bu doğal olarak Atatürk üzerinde şok etkisi yapıyor ve toplumun derinden derine kaydığını gösteriyor ona. Onun üzerine 1931'den sonra yeni bir arayış baş gösterir. Devletçilik dediğimiz politika bu arayışın sonunda ortaya çıkan bir politika olur. Devletçi elit, ekonomik dizginleri ele geçirerek toplum üzerinde mutlak surette hâkimiyet kurmaya çalışmıştır, devletçi ekonomi yoluyla.

Serbest Cumhuriyet Fırkası tecrübesi devletin toplumsal muhalefeti hissetmesinin bir aracı olmuş, âdeta bir emniyet sübabı vazifesi görmüş ve toplumdaki gerekli sinyallerin alınmasını müteakip devlet daha da hırçınlaşmıştır. Bunu mu demek istiyorsunuz?

Kesinlikle, daha da hırçınlaşmıştır. Daha fazla toplumu kontrol etme gereği hissetmiştir. Ve daha sert bir ideoloji geliştirme ihtiyacı hissetmiştir. Recep Peker'in İtalya'ya faşist modeli araştırmaya gönderilmesi bu tarihten sonradır. Bununla beraber yeni bir ekonomik anlayışın geliştirilmesi ve Kemalizm denilen ideolojinin formüle edilmesi kaygısıyla *Kadro* dergisinin çıkarılması bu tarihten sonradır. Bu çok önemli bir dönüm

noktası olmuştur. Devletçi ekonomi anlayışı 1931 yerel seçimlerin sonucunda gelişmiştir. Dolayısıyla, iktisadî kaynakları tümüyle devletin eline geçirmek, devleti üretim mekanizması üzerinde hâkim konuma getirmek, ekonomiyi kontrol etmek suretiyle tüm toplumsal dinamikleri denetleme isteği gibi kaygılar bu tarihten sonra devreye girmiştir. Bir toplumda devlet olarak ekonomiyi ele geçirdiniz mi toplumsal güç anlamında toplumu deyim yerindeyse sıfırlarsınız. Türkiye’de olan da bu olmuştur.

Bunun ardından, Kemalizmin doğasıyla ilgili şu tespiti yapabiliriz: Kemalizmin iki boyutunun olduğunu düşünüyorum. Bunlardan biri teorik biri de pratik boyutudur. Teorik boyutuyla pratik boyutunun kısmen farklı olduğunu teslim etmek lâzım. Kemalizmin teorik boyutu, bir bütün olarak Batı gibi olmaya ilişkin bir yaklaşımdır. Kemalizm kendine özgü bir teori geliştirememiştir. Böyle olunca Batıyı gülüyle dikeniyale almak, onu medeniyetin bir üst plâformu olarak telâkki etmek ve Türkiye’nin de bu medeniyet ailesi içerisinde yerini almasını sağlamak istemiştir. Muasır medeniyet ailesi içinde yerini almak için Kemalizm teorik olarak bazı değerlere önem vermiştir. Akıl bu değerlerden biridir. Bir diğere değer bilimdir. Bu çerçevede düşündüğümüzde Kemalizmin teorik boyutunun Türkiye’nin modernleşmesine hizmet edebilecek bir karakter taşıdığını söyleyebiliriz. Bu anlamda Kemalizme çok da haksızlık etmemek lâzım. Her ne kadar militan bir lâik sistem inşa etmişse de seküler sistem ve Batıyla bütünleşme vurgusu, akla ve bilime vurgusu modernleşme açısından önemlidir.

Devrimci kadronun bilime ve “akıl”a olan vurgusunun modernleşmeyi, Batıyla bütünleşmeyi kolaylaştırdığını iddia ettiniz. Bu noktada, özellikle de “akıl”a olan vurgunun müspetliği üzerinde de biraz durmak gerekir diye dü-

şünüyorum. Takdir edersiniz ki, devrimci kadronun referans aldığı model, Kıta Avrupa aydınlanması, özellikle de Fransız aydınlanması ve onun kurucu rasyonalizmidir. Şimdi, otoriter, hatta kimi zaman totaliter bir nitelik arz eden Kemalist pratiklere baktığımızda, bu modele ne kadar sadık kalındığının izlerini görmek hiç de zor değil diye düşünüyorum.

Tabii bu tartışmaya değer bir nokta, kritik bir nokta hakikaten, o teorik anlayış bu politikayı kısmen şekillendirmiştir. Bunu kabul etmek lâzım. Yani, Kemalizmin teorik boyutu şöyle bir tartışmaya yol açabilir: Kemalizmin altını çizdiğim teorik boyutu gerçekten Avrupa’yı, Batı medeniyetini bütün yönleriyle anlamaya dönük bir yaklaşım mıydı? Yoksa, Batı medeniyeti içindeki bir Batılılaşma anlayışını anlamaya dönük bir yaklaşım mıydı? Galiba ikincisi daha doğru. Yani, Kemalizmin beslenme kaynaklarına baktığımız zaman Alman, Fransız ve İtalyan geleneklerini görüyoruz. Bunlar ana hatlarıyla devletin toplum üzerindeki hâkimiyetini destekleyen gelenekler. Tek Parti Dönemi’nde devletin en önemli politikası mutlak anlamda toplum üzerinde hâkim olmak ve onu deyim yerindeyse yeniden yaratmak olmuştur. Bunu yapmak için de devletliliği ve devletçiliği besleyen ne varsa hepsini sahiplenme gereği görmüştür. Bu bakımdan Batı medeniyetinin daha çok bu yönüyle temas kurmuştur. Hegel ve Rousseau gibi düşünürler okunmuşken; Locke, Adâm Smith gibi düşünürler hiç bilinmemiştir bile. Aynı şekilde Osmanlı’nın tevarüs eden devlet geleneği tüm katı kurallarıyla sahiplenilirken, sivil toplum geleneği tasfiye edilmiştir.

Sizce, bu etkilenme bir tesadüf neticesinde mi, yoksa bilinçli bir şekilde mi olmuştur?

Tesadüfen değil, bilinçli bir şeydir. Bu tarihte okunan en önemli düşünürlerden biri, Atatürk’ün bizatihi altını çizerek okuduğu Rousseau’dur. Yani, Fransa ve Almanya kay-

naklı bir beslenme söz konusu. Tabii 1920-1930'lara geldiğimizde bu teorik kaynakların Avrupa'da faşizm gibi bir ideoloji doğurmuş olması ve faşizmin de deyim yerindeyse bizim yönetici elitin âdeta gözünü kamaştırması ve onlar için fevkalâde iştahlı gelen bir ideoloji hâline gelmiş olması bu teoriyi çok ciddi bir şekilde Batı'daki kolektif bir model içinde yoğurmalarına yol açmıştır. Bu bir realite. Bu realiteyi göz ardı edemeyiz. Ama benim altını çizmeye çalıştığım şey şu: Kemalizmin teorik boyutu topyekun olarak bir Batı uygarlığını referans alıyor. Batı uygarlığının kendi içindeki dönüşümleri ve yükselen değerleri önemlidir. Batı hiçbir zaman tek tıpli olmamıştır. 1930'lara baktığımızda Batı'da liberalizmin kriz dönemidir. Aynen Fukuyama'nın 1990'larda yazdığı, liberalizmin zaferini ilân ettiği türden yazılar gibi, 1930'larda liberalizmin sonunun geldiği ve sosyalizm evrensel bir hakikat olarak dünyanın yegâne alternatifsiz modeli olduğuna ilişkin yazılar yazılmıştır.

Şimdi 1960'lara geldiğimizde liberalizmin yeniden canlandığını görürüz. Ama bu liberal çerçeve içinde özellikle iktisadî anlayışın uzantısı olarak da politik değerlerde inişler çıkışlar söz konusudur. Bu bakımdan 1930-60 arası dönem daha kolektif bir dünya görüşünün hâkim olmasına sahne olmuştur. Ondan sonra yeniden liberalizmin bütün değerleriyle, siyasî, iktisadî, kültürel değerleriyle beraber ön plâna çıktığını görüyoruz. Bu çerçevede analiz ettiğimizde Kemalizmin, bir bütün olarak Batı medeniyetine yapmış olduğu vurgunun aslında örtülü bir şekilde liberalizmle temas etmeyi kolaylaştıran bir boyutu var. Bu yönüyle ben Kemalizmin teorik boyutunu önemsiyorum. Teorik boyutunun işimizi kolaylaştırdığını düşünüyorum.

Kemalizmin teorik boyutunun somut olarak hizmet ettiği bir alan gösterebilir misiniz? Yani daha somutlaştırsak meselâ...

Kemalist projelerden bir tanesi ulus yaratma çabasıdır. Ulus devlet çabasıdır. Bunu da demokratik bir sistemin inşası için önemsemek lâzım. Zira, demokratik bir sistem için, en azından mevcut paradigma çerçevesinde, bir ulus devlete ihtiyaç vardır. Bu ise ancak cemaat eksenli yapıların çözülmesinin sonucunda vücut bulabiliyor. Yani, siz onu çözmediğiniz sürece bireyi yaratamıyorsunuz. Yani, ulus devletin ya da ulusun genel olarak bireye hizmet eden, bireyin üretimine hizmet eden bir boyutu var. Oysa, 1980'lerden sonra çok ciddi bir şekilde bireye ve bireyciliğe karşı kolektif kimliklerin ortaya çıktığını görüyorum. Ve bunun demokrasi açısından ciddi sakıncalar oluşturduğunu görüyorum. Meselâ Kürt kimliğinden hareketle politik tercihlere sahip olduğunuz zaman bireysel inisiyatif geliştiremezsiniz. Nüfusun yüzde 15-20'lik kısmının Alevî olduğunu ve Alevî kimliğinden hareketle politik tercihler geliştirdiğinizi düşünün. Aynı şeyi dinî cemaatlere uyarlayın. Bu tür kolektif varlıklar kimlik kaynağı hâline geldiği zaman birey üretemezsiniz. Birey üretemeyince de demokratik bir siyaset meydana getiremezsiniz.

Böyle bir ortamda serbest rekabet ortamı da gelişemez. Çünkü insanlar kolektif değerlerden hareketle ekonomik tercihler de buluyorlar. Hangisi daha kaliteli ve ucuz malı üretiyor ona bakılmaz. Kim bendendir ona bakıyor. Bunun da liberalizmin ekonomik boyutuna büyük bir darbe indirdiğini düşünüyorum. Bu bakımdan Kemalizmin, ulus yaratma projesinin liberal ekonomi ve politikaya kapı aralayan boyutunu önemsemek lâzım diye düşünüyorum. Yani bir anlamda cemaatleri çözmek lâzım. Yalnızca dinî boyutlu cemaatleri değil aynı zamanda seküler cemaatleri de çözüp buralardan birey çıkarmak lâzım. Bugün Türkiye'nin liberalizm ve demokrasi açısından en önemli problemlerinden birinin bu olduğunu düşünüyorum. Son

zamanlarda Alevilik üzerine çalışmalar yapıyorum ve bilgilendikçe ürküyorum. Alevî yaşam tarzını önemsemekle birlikte, kolektif yaşam biçimi beni demokrasi açısından gerçekten ürkütüyor. Topyekûn bir Alevî söylemi ve kimliği söz konusu. Alevî iseniz Alevî gibi olacağımıza ilişkin bir anlayış var. Çocuğunuzun kiminle, nasıl, ne tür arkadaşlıklar kuracağına ilişkin âdeta reçeteler geliştiriliyor. Meselâ bazı Alevî yazarlar Alevî çocuklarının Sünnî çocuklarıyla arkadaşlığının Alevîler için büyük bir musibet olduğunu söylüyor. Böyle olunca birey olamazsınız, bireysel inisiyatif geliştiremezsiniz. Bu çok ciddi bir sorun. Bu sorunu her tür cemaat yapısında görüyoruz maalesef.

Cemaatleri dağıtmak gerektiğini söylediniz; ancak bu talebinizin otoriter, hatta totaliter bir yönetimin yolunu açması da kaçınılmaz görünüyor. Meselâ, kim dağıtacak bu cemaatleri, nasıl dağıtılacak ya da daha önemlisi neden dağıtulsun? Kişilerin bireysel kimliklerinden hareketle değil de, grup kimliklerinden referans alarak tutum ve davranışlar geliştirdiğini ve bunun da arzu edilir bir durum olmadığını söylüyorsunuz. Endişenizi anlıyorum, ama önerdiğiniz çözümün daha büyük sorunlara gebe olabileceğini düşünüyorum. Ayrıca, bu öneriniz ile bireylerin eylemlerinde başvurmaları gereken "rasyonel" bir referans tespit ediyorsunuz. Örneğin, alışveriş yaparken satın alınacak malın fiyatını ve kalitesini değil de, üreticisinin kolektif kimliğinin esas alınması gibi durumlardan yakınıyorsunuz. Böyle piyasa davranışının ne sakıncası olabilir? Başka birileri de alışverişlerinde fiyat, kalite gibi unsurları dikkate alır. Kanaatimce, bireyin ve bireyselliğin varlığını bu şekilde değil de, bireylerin özgün iradeleri ile tercihlerde bulunabilme ve bu tercihlerini hayata geçirebilme yetenek ve imkânlarıyla ölçmek daha "uygun" bir yöntem olacaktır... Bu konudaki görüşlerinizi biraz daha açabilir misiniz?

Cemaatlerin dağıtılmasını kast etmiyorum. Böyle bir talebin meşruiyeti olmaz. Benim

altını çizmeye çalıştığım şey "cemaatçiliğin çözülüşü". Cemaatler demokratik örgütlenmenin kaçınılmaz bir sonucu. Bu Türkiye'de de böyle, en gelişmiş olan demokrasilerde de böyle. Meselâ Amerikan sivil toplumunun bel kemiğini oradaki dinî cemaatler oluşturmaktadır. Cemaat olmakta cemaatçi olmak farklı şeyler. Birey olarak kimliğinizi terk etmediğiniz zaman, kimliğinizle birlikte bir cemaat yapısı içinde var olduğunuz zaman problem yok. Ancak kendi kişiliğinizi, bireyselliğinizi, inisiyatifinizi, tercihlerinizi, kısaca sizi var eden özgünlüğünüzü cemaatin yüce varlığına terk ettiğinizde o zaman problem olur. Cemaat sizin zevklerinizi, kimliğinizi, kişiliğinizi oluşturan üst form olduğunda sorun olur. Böyle bir yapıda cemaat kolektif bir kimlik ve varlık kaynağına dönüşür. Bireylerin tercihinden değil, cemaatlerin tercihinden, bireylerin seçiminden değil, cemaatlerin seçiminden söz eder duruma geliriz. Böyle bir yapıda ne birey ne de bireysellik olur. Bireyselliğin olmadığı yerde demokrasiyi geliştiremezsiniz. Cemaatçiliğin çözülmesiyle kast ettiğim şey bu. Önemli olan bireyin kendisinin tercih etmesidir. Tercihinde rasyonel ya da aidiyete ilişkin önceliklere sahip olabilir. Bu onun tercihi olduktan sonra sorun yok. Ancak cemaatin tercihi olduğunda sorun olur. Benim altını çizdiğim sorun burada yatıyor.

Şimdi soracağım soruyu belki daha önce sormalıydım, ama mutlaka üzerinde durulması gerekiyor: Türkiye'deki resmî söylem kadın hakları konusunda köklü bir iyileştirme gerçekleştirdiğini savunuyor ve bunu da sistemi meşrulaştırmanın en ikna edici argümanlarından biri olarak "pazarlıyor". Ancak, son dönemdeki çalışmalar, özellikle de sizin Sivil Kadın isimli çalışmanız bunun pek de öyle olmadığını gösteriyor. Bu konudaki görüşlerinizi biraz açabilir misiniz?

Kemalizmin resmî kadın tarihiyle ilgili şöyle bir şey var. Deniyor ki, Türkiye'de kadınlık gibi bir olgu yoktu. Cumhuriyet dev-

rimi yapıldı ve bu rejim olmayan bir şeyi var etti.

Yani şu meşhur "yoktan var ettik" miti...

Aynen öyle. Yani, kadın yoktu gibi bir şey. Böyle bir şey nasıl doğru olabilir. Tarihsel verilere baktığımız zaman bunun doğru olmadığını görüyoruz. İki yönüyle doğru değil. Osmanlı'nın kadınlara yönelik politikasının İngiltere ya da Fransa'dan pek farkı yok. Bunu kabul etmek lâzım. 1868 yılından itibaren Maarifi Umumiye Nizamnamesiyle birlikte kız çocukları 11 yaşına kadar temel eğitim alma hakkına kavuşmuşlardır. Bugün tartıştığımız zorunlu eğitim bu Nizamnameyle o tarihlerde başlamıştır. Bu çok önemlidir. Avrupa'da kadınların eğitimiyle neredeyse paralel seyreden bir eğitim politikası vardır Osmanlı'da. Genel olarak Osmanlı'da kamusal alanın erkekle, özel alanın da kadınlara özdeş olduğunu kabul ederiz. Batılılar bunu karşımıza çok kötü bir tablo gibi hep koyarlar, biz de deyim yerindeyse zokayı yutar ve Osmanlı'yı kadınlar adına âdeta yerden yere vururuz. Oysa Avrupa'da da farklı bir durumla karşılaşmıyoruz ki. Ben bu konuda Almanya, İngiltere, Fransa ile ilgili kitapları karıştırırken o tarihlerde İngiltere'de de durumun farklı olmadığını gördüm. Bakın 19. yüzyıl düşünürleri kadının temel görevinin annelik ve ev kadınlığı olduğunu savunmuştur. Bunu, Batı siyaset düşüncesinin en büyük otoritesi Hegel 19. yüzyılda savunmuştur. Kadın aklının onun kamusal alanda yer almasına yetmeyeceğini ileri sürer. Tarih, devlet, din, kültür, siyaset erkek aklının işidir der. Aynı şekilde sanayileşmenin başladığı 17. yüzyıldan 19. yüzyılın sonlarına kadar Avrupa'da dinî otoriteler kadının yerinin aile olduğunu hararetle savunan yazılar yazmış, açıklamalar yapmışlardır. Diyeceğim şu: Geleneksel tüm toplumlarda kamusal alan erkeğe, özel alan da kadına ait idi. İngiltere, Almanya, Fransa ya da Osmanlı fark etmiyor.

Peki Avrupa'da durum ne zaman değişti? Yani tarih kadınların lehine ne zaman dönmeğe başladı?

Demokrasinin gelişmesiyle beraber. Aşağı yukarı 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra şartlar kadınların lehine yavaş değişmeye başlamıştır. Ama bu gelişmeler esas meyvesini 20. yüzyılda vermiştir. Vatandaşlık haklarının kadınları da içine alacak şekilde yaygınlaşması, kamusal hayatta kadın emeğinin önemli bir yere gelmesi, kadınlar için eğitim imkânlarının artmasıyla birlikte kadınlar Avrupa'da politik haklara kavuşmuş ve erkeklerle eşit duruma gelmiştir. Bu çerçevede baktığımız zaman, Osmanlı'nın kadına ilişkin politikası aslında İngiltere'nin kadına ilişkin politikasından çok farklı değildir. Hatta Fransa'ya göre Osmanlı çok daha ileri adımlar atmıştır. Fransa'da kadınlar 1857'ye kadar kamusal alanda eğitim alma hakkına sahip değildir. Bu, Osmanlı'da 1842'den itibaren başlamıştır. Bu realiteyi görmek lâzım. Kemalist tarih anlayışı maalesef tarihin bu yönünü es geçiyor. Osmanlı tarihinin özellikle modernleşme yönündeki başarılı sayfalarını fazla göstermiyor, hatta örtüyor. Kadınlara ilgili olumlu gelişmeleri tümüyle örterek sanki Kemalizmi kadınların kurtarıcısı gibi göstermeye çalışıyor. Size şunu söyleyeyim: Kadın eğitimi konusunda en büyük adımı Abdülhamit atmıştır. Tüm politikası Osmanlı kadın nüfusunun eğitilmesi üzerine bina edilmiştir.

Ama Osmanlı nüfusunun kırsal kesimde yoğunlaşması eğitim imkânlarının tüm Osmanlı'ya yayılması önünde bir engel oluşturuyor muydu? Yani, bu, Avrupa'daki gibi bir kadın hareketinin gelişmesini engelleyici bir durum değil miydi?

Doğru. Osmanlı'da nüfusun aşağı yukarı yüzde doksanına yakın bir kesimi köylüdür. Bu tablo aşağı yukarı 1950'ye kadar devam

etmiştir. Cumhuriyet rejimi şehirli nüfus oranını yüzde 11 olarak devralmış, 1950'de Demokrat Parti'ye yüzde 16 oranında teslim etmiştir. Yani, ancak yüzde 5'lik bir kentli nüfus yaratabilmiştir. Nüfusun büyük bir bölümü köylü olarak kalmaya devam etmiştir. Kırsal kesime baktığımız zaman aslında belirgin bir kadın sorununu göremiyoruz. Bu, orada kadın sorunu yok anlamına gelmiyor. Var, ama kentlerdeki kadın sorunundan çok farklı bir kadın sorunu var. Zaten sınırlı olan kentli nüfus arasında da çok aktif bir kadın olgusu var. Cumhuriyet dönemi bir jenerasyon devralıyor ve ciddi bir feminist hareket de var Osmanlı'nın son döneminde. Bu jenerasyon sadece İstanbul'la sınırlı değil. Bursa'da, Diyarbakır'da, Trabzon'da, Türkiye'nin değişik yerlerinde etkinlikler düzenleyen bir kadın hareketi var. Şimdi bu kadın hareketi de, Cumhuriyet döneminde, diğer sivil toplum unsurları gibi, deyim yerindeyse bir azizliğe uğruyor. Cumhuriyetin ilân edilişinden sonra kurulan ilk parti kadın hareketinin bir uzantısı diyebileceğimiz kadın partisidir. Kadınlar Halk Fırkası, Cumhuriyet Halk Partisi'nden daha önce kurulmuştur. Ancak, ilerleyen günlerde devletçi elit buna müsaade etmiyor. Ve bu kadınlar 1934'e kadar oy hakkı için mücadele etmeye devam ediyor.

Bu hareketin tanıdığımız, ismine aşina olabileceğimiz öncüleri var mı?

Nezihe Muhittin, Süreyya Hulusi gibi uzlaşmaz tutumlarıyla ön plâna çıkanlar var. İffet Halim Oruz gibi devletle temas kurma yönünde ılımlı olanlar vardır. On yıl kadar geriye gittiğimizde Osmanlı Kadın Hakları Derneğinin Bedr Osman Hanım, Belkis Şevket Hanım gibi üyeleri var. Tanzimat dönemine kadar gittiğimizde Fatma Aliye çıkar karşımıza. Bunların içinden Nezihe Muhittin'in bir feminist olarak ayrı bir yeri vardır. Döneminin feminist düşüncesini tam anlamıyla kavramış bir kadındır. İngiltere'deki

kadın hareketinin öncüsü, hatta Avrupa sahnesindeki ilk feminist hareketin öncüsü Marry Wolstonecraft ne ise, Türkiye'de Nezihe Muhittin de odur. Ne yazık ki Türkiye'de feminizmi savunan, feminist kadınların çoğu bu isimlerden haberdar değildir. Birçoğu feminizmin Osmanlı'daki ve Cumhuriyet döneminin ilk yıllarındaki tarihinden habersiz. Osmanlı son döneminde okuma yazma bilen ya da çoğunlukla yönetici aile mensubu olan jenerasyon şu ya da bu şekilde o tarihte feminizmle tanışma fırsatı bulmuş ve bunların önemli bir kısmı zamanın feminist düşüncesini savunmuştur.

Bu durum, kanaatimce, Cumhuriyetin ilk yıllarındaki entelektüellerin, aydınların Avrupa'daki literatürü takip etmekte gösterdikleri başarının bir belirtisi olarak da okunabilir. Siz de böyle düşünüyor musunuz?

Kesinlikle. Bakın, II. Meşrutiyet dönemi Türklerin tarihi boyunca en mümbit olan dönemidir. Batı o dönem Osmanlı aydınları tarafından her veçhesiyle ve sağlıklı bir şekilde okunabilmiştir. II. Meşrutiyet, hürriyetin ilânı şeklinde telâkki edilmiştir, ki doğrudur. II. Meşrutiyet bir hürriyet havası estirmiştir ve bu hürriyet havasının beraberinde getirdiği hürriyetçi bir ortam var. O bakımdan Batı'da gelişmiş olan her düşünce akımı şu ya da bu şekilde o dönem aydınları tarafından okunmuştur, anlaşılmuştur. O dönem aydınlarının şöyle bir şansı da var. O zamanlar dünyada sınırlar bu kadar yükselmiş değildir. Dolayısıyla, aydınlar sokağa çıkıp elini kolunu sallayarak, Londra'da Paris'te Almanya'nın değişik yerlerinde dolaşabiliyor ve muhtelif yerlerde cereyan eden fikir akımlarıyla çok rahat temas kurabiliyorlardı. Avrupa'nın değişik yerlerinde dergiler çıkarabiliyorlardı. Cumhuriyet dönemi ne yazık ki Türk insanının etrafındaki sınırları âdeta bir barikat gibi yükseltmiştir. Cumhuriyet döneminde, 1950'lere kadar Batı'ya giden, oraları gezen dola-

şan doğru düzgün aydın yoktur. Çok sınırlı sayıda bir seçkin grubunun çocukları ancak böyle bir şansa sahip olabilmıştır. Dolayısıyla Batı'yı, özellikle de deniz aşırı Batı'yı gözlemleyebilen, okuyabilen, anlayabilen aydın sayısı yok denecek kadar azdır. Aydın zümre müthiş bir şekilde içe kapanmıştır. Bu içe kapanma cumhuriyet dönemi kuşağının ufkunun da daralmasını beraberinde getirir. Meselâ, cumhuriyet döneminde bir Prens Sabahattin yetişmemiştir. Bu dönemde onun derinliğinde bir düşünüre rastlamak neredeyse olanaksızdır. Bana göre Türklerin tarihi boyunca ortaya çıkardığı en büyük ve derin düşünce ve hukuk adamlarından biri Cevdet Paşa'dır. Cevdet Paşa Tanzimat sonrası münbit ortamının bir ürünüdür. Edebiyat, hukuk, tarih neredeyse her alanda Osmanlı'nın son elli altmış yılında muazzam geniş ufuklu, engin bir entelektüel zümre ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet dönemi aydınları bunların yanında gerçekten çok sığ kalır.

Buradan şöyle bir sonuç çıkarmak da mümkün herbâlde: Cumhuriyet dönemine gelindiğinde entelektüel faaliyetlerde bulunan, daha derinlikli aydınların neredeyse tamamının Cumhuriyet ilân edildiği tarihte en az 18-20 yaşında olduğunu, yani temel formasyonunu Osmanlı döneminde aldığını görüyoruz.

Burada bir öz eleştiride bulunmak istiyorum. Biz liberallerin belki handikaplarından bir tanesi bu. Bizim de aynen Kemalistlerin ve solun Türkiye'de yaptığı gibi tarihi ıskalayan bir tutumumuz var. Meselâ, Namık Kemal'leri yeniden ele almak, bunları yorumlamak lâzım. Ziya Paşa'ları, Mithat Paşa'ları... Bunlar zamanın liberal eğilimli Osmanlı aydınlarıdır. Bunların algıladığı, okuduğu Batı, bunların zamanındaki liberal Batıydı. Bu insanlar, Batı'daki liberal değerlerle Osmanlı'nın geleneksel değerlerini sentezlemeye çalışıyorlardı. Çok daha sağlıklı bir modernleşme anlayışına ulaşmışlardı. Bu nedenle, bi-

zim bunları yeniden ele almamız, yeniden okumamız, yeniden Türk toplumuna tanıtmamız lâzım diye düşünüyorum.

Bu noktadan sonra tekrar kadın meselesine dönmek istiyorum. Cumhuriyetin ilk yıllarında dikkate değer bir kadın hareketinden söz ettiniz. Peki devletin bu harekete karşı tutumunu nasıl olmuştur? Bunu merak ediyorum.

Türkiye'de devletin özellikle Cumhuriyet döneminde çok belirginleşen şöyle bir geleceği var: Yükselişe geçen bir değer varsa biz sahipleniriz ve bu konuda kimseye meydan bırakmayız. Kadınların başına da bu gelmiştir. Meselâ, 1920'li yıllar boyunca kadınlar cumhuriyet elitini çok rahatsız etmiştir ve bunların eylemleri, meselâ, dönemin resmî gazetesi niteliğinde olan *Cumhuriyet* gazetesi tarafından "sürtük kadınlar gene şunu yaptı" şeklinde manşetlerle ifade edilmiştir. 1935'e geldiğimizde üç tane dernek var Türkiye'de. Masonlar locası, Türk Ocakları ve Türk Kadınları Birliği. Partiyeye müsaade edilmeyince kadınlar Türk Kadınlar Birliği şeklinde feminist bir birlik oluşturdular. Ve 1935'te Halk Evlerinin devreye girmesiyle beraber bunların hepsi maalesef kapanıyor ve kadın hareketi de son buluyor. Şu çok önemli, 1935'te uluslararası feminizm kongresi düzenleniyor ve dünyanın değişik yerlerinden 40 tane ülke bu kongreye katılıyor. Bu önemli bir şeydir. 1935'te feministler bu kongreye ev sahipliği yapmaya çalışıyor ve hükümet tarafından bunun engellenmesine ilişkin çok ciddi bir baskı gerçekleştiriliyor. Ancak, feministler buna rağmen amaçlarına ulaşıyor. 1934 yılında feministler giderek yönetici kadroyu rahatsız etmeye başlıyor. Bir şekilde bunları halletmemiz lâzım diyorlar. Ama nasıl hallederiz? Yani, bunların üzerine doğrudan doğruya gidersek Batı'ya karşı iyi bir görüntü olmayacak bu. O bakımdan ince bir manevrayla dönemin yöneticileri, rejime sempatisi olan kadınları, âdeta bir ajan gibi kullanarak Türk

Kadınları Birliği'nin içine sokuyorlar ve bunlar derneğin içinde çok kısa bir zamanda çoğunluk hâline geliyor. Ondan sonra da derneğin yönetimini ele geçiriyorlar. Bu bir iki sene kadar kısa bir zamanda oluyor. Derneğin yönetimini ele geçiren kadınlar tabii gizliden gizliye CHP üst yönetimiyle flört hâline gelirler. 1934'te kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmesini müteakip, derneğin içindeki feminist kadroya rağmen, dernek kendi kendini feshediyor.

Biraz da günümüze gelmek istiyorum. Son yıllardaki siyasî değişimler, sizde bürokratik ve otoriter yönetim geleneğini aşabileceğimiz ümidini doğuruyor mu? AKP hükümeti çevrenin talepleri doğrultusunda merkezdeki siyasî potansiyeli dönüştürebilecek bir özellik taşıyor mu? Yani, soruyu şöyle de sorabiliriz, Özal döneminde başlayan açılımlar ve sivil toplumun görünürlüğü olgusu bildiğiniz üzere yavaşlamaya başlamış, gerilemişti; son dönemlerdeki siyasî gelişmeler tekrar bir çıkışın söz konusu olabileceği ümidini doğuruyor mu sizde? Böyle bir potansiyeli görebiliyor musunuz? İyimser misiniz?

Ben çok iyimserim. Şundan dolayı iyimserim, bir kere Türk nüfusuna baktığımız zaman çok genç bir nüfusumuz var. Genç nüfus dünyada olup bitenleri sağlıklı bir şekilde algılama kapasitesine ve aynı zamanda şansına sahip. Türkiye'de bu genç kesim hakikaten dünyada yükselen değerlerin farkında. Artık ideolojik kamplara kolayca yem olabilecek bir gençlik yok. Böyle bir gençlik giderek azalıyor. Ben giderek kendi hayatını yaşayan, hayatı seven, dünyayı kavrayan, dünyada olup bitenleri gören ve bunları kendi hayatına aktaran bir gençlik görüyorum. Bu çok önemli bir şey diye düşünüyorum. Giderek iktisat gibi, işletme gibi piyasaya yönelik bölümlerin üniversitelerde tercih edilebilir hâle gelmesi, öğrencilerin yurt dışına çıkma idealini taşıyor olması çok önemli bir değişimdir. Bir zamanlar sosyal bölümler

içinde en revaçta olan bölüm Kamu Yönetimi bölümleriydi. Artık bugün bu bölümlerin gerekliliğini tartışır duruma geldik. Sosyal bölümlerin en tepe noktasında işletme, iktisat, uluslararası ticaret gibi bölümler yer alıyor artık. Bunlar, devletin himayesine sokan bölümler değil, piyasaya adam yetiştiren bölümler. Dolayısıyla gençlik artık kendisini piyasada var edebilecek alanda eğitim almak istiyor. Bu çok önemli bir değişimdir.

Bu çerçeveden bakınca Türkiye'deki dönüşümün siyaseti aşan bir boyutunun olduğunu düşünüyorum. Gerçi bunun bütün dünyada giderek böyle olduğunu söyleyebiliriz. Yani siyaset giderek dönüştürücü ve değiştirici olma özelliğini yitiriyor. Küreselleşme sürecinde daha fazla ön plâna çıkan, dönüştürücü rolünü oynayan, lokomotif olma işlevi gören sivil toplum olmaya başladı. Bu giderek Türkiye'de de böyle olmaya başladı. Politik sürecin kendisi kadar başka unsurlar da değişim ve dönüşüme hizmet etme noktasına gelmiştir. Bunun bir ayağının genç kuşak, bir ayağının da sivil toplum olduğunu düşünüyorum. Bu anlamda Türkiye'nin yakın geleceği ile ilgili çok iyimserim. Bu birinci husus. İkincisi de şu: Hiçbir siyasî oluşum Türkiye'nin sosyal hayatında meydana gelen değişim ve dönüşüme karşı kayıtsız kalamaz. Onu ne engelleyebilir ne de kayıtsız kalabilir. Bu açıdan baktığımızda, AKP ya da bir başka parti fark etmez, yükselmek isteyen, iktidar olma amacını taşıyan herhangi bir siyasal oluşum Türkiye'nin değişim ve dönüşüm dinamiklerine ayak uydurmak zorundadır. Aksi takdirde siyasal hayatın dışında kalmaya mahkûm olurlar. Bunu yakın tarihimizde DSP, MHP, hatta Mesut Yılmaz'lı statükocu ANAP'ta gördük. Bu partiler Türk toplumunda yükselen değişimi, dönüşümü kendi bünyelerine aktaramadıkları için siyasal hayatın dışında kaldılar. AKP bunu yapmazsa o da siyasal hayatın dışında kalacaktır. AKP'nin şu ana kadar başarılı bir sınav

verdiğini düşünüyorum. Ama devletin statükocu katmanı AKP'nin faka basmasını sağlamak için zaman zaman harekete geçiyor; ne yazık ki AKP de bazen bunlara basabiliyor. Bunun dışında ana istikametini toplumda yükselmekte olan değerleri göz önünde bulunduran bir çizgide sürdürmeye çalışıyor. Bunun umut verici olduğunu düşünüyorum.

Türkiye'de perdenin ön yüzünde siyasî partiler, arka yüzünde de sivil ve askerî bürokrasi duruyor. Peki askerî ve sivil bürokrasi değişim-dönüşüm dediğiniz çizginin neresinde duruyor acaba?

Türkiye'de önü alınmaz bir değişim ve dönüşüm trendi söz konusu. Bugün Batılı olmak, Batılı gibi yaşamak, Batılı'nın sahip olduğu ekonomik ve siyasal bir ortamda yaşamak toplumun genelinin bir talebi hâline gelmiştir. Bu yönüyle Batılılaşma talebi bugün artık devletin derin katmanlarından değil, toplumdaki en büyük engel devletin, statükonun kendisi olmaya başlamıştır. Toplum da giderek bunu böyle algılamaya başladı. Şunu söyleyeyim, asker, toplumun bu talebi karşısında tarihinde hiç olmadığı kadar bugün sıkışmış durumdadır. Uyum paketlerinin Meclisten geçtiği sıralarda toplumun kafasında "acaba asker izin verir mi" sorusu hep vardı. Asker de böyle bir konuma, daha açık bir ifadeyle negatif bir konuma düşmemeye özen gösterdi. Ve bence başarılı bir sınav verdi. Ama buna rağmen Türkiye'de silâhlı kuvvetlere olan güven giderek azalma trendine girmiştir. Meselâ, son zamanlarda yapılan kamuoyu yoklamalarına baktığımız zaman orduya güvenin yüzde 60'lara kadar gerilediğini görüyoruz. 1990'larda bu oran yüzde 90'lar düzeyindeydi. Demek ki, silâhlı kuvvetler son 10 yıllık dönem içerisinde üçte birlik bir güven erozyonuna uğramıştır. Bunun sosyolojik ve siyasal nedenleri üzerinde uzun uzadıya durmak gerekir diye düşünüy-

yorum. Bu nedenlerden bir tanesinin silâhlı kuvvetlerin, değişimin ve dönüşümün önünde bir engel olarak algılanması olduğunu düşünüyorum. Genç kitle bunu giderek daha cesur bir şekilde ifade etmeye başladı. Bu bakımdan sadece siyaset değil, aynı zamanda devletin derin katmanları da, sivil ve askerî bürokrasisi de toplumdaki bu değişim ve dönüşüme ses vermek zorundadır. Askerin de toplumdaki bu değişim ve dönüşümün farkında olduğunu düşünüyorum. Bu bakımdan önümüzdeki yıllarda askeriyede önemli değişimlere birlikte şahit olacağız. Askerliğin on beş aya indirilmesi bunun ilk adımıdır. Toplumun sempatisini kazanmak için başka konularda da adım atmak gerekecek, sanıyorum bu adımlar atılacaktır.

Sayın Çaba, biraz da pratik hayatla ilgili sormak istiyorum. Yani gündelik yaşantımızda olup bitenle ilgili. Bazen güncel siyasî hayatın yakıcılığı ve yıkıcılığıyla hayatın bazı boyutlarını göremeyen insanlar sporun kitlesel manüplasyon aracı hâline gelip, insanları manüplü etmenin bir aracı olarak kullanıldığını, âdeta bir iktidar aracı hâline geldiğini söylüyorlar. Oysa siz spora yaslanıp rahat bir nefes almaktan bahsediyorsunuz. Bu sözlerinizi, politik olanın ötesine geçilmesini önerdiğiniz biçiminde anlayabilir miyiz?

Söyleyebiliriz. Benim sporu önemsememin nedeni budur. Spor kadar sanat da önemlidir. Kültürel hayatın gündelik yaşamla ilgili tüm etkinlikleri çok önemlidir; bu yönüyle de bunları önemsiyorum. Daha doğrusu gündelik hayatın kendisini önemsiyorum. Eğlence kültürünü önemsiyorum. Hayatın bizatihi kendisini devreye sokan yaşam pratiklerini önemsiyorum. Bunların fevkalâde önemli olduğunu düşünüyorum. "Kendiliğinden hayat" her zaman "plânlanmış hayat"tan daha önemli olmuştur. Ben alışkanlıkların, deneyimlerin, tecrübelerin, zihinsel kurgulardan daha önemli olduğuna inanıyorum. Bir

toplumu hem var eden hem de esas itibariyle ona hizmet eden şey budur. 1970'lere baktığınızda Türkiye'nin başına musibet açan, askerî ihtilallere yol açan, kardeş kanı döken, Türkiye'yi âdeta bir savaşın eşiğine getiren ideolojiler olmuştur. Kurgulanmış, plânlanmış, endoktrine edilmiş zihinler olmuştur. O dönemde sporla uğraşan kitleler de olmuştur. Meselâ stadyumları dolduran kitleler o zaman da vardı. Ama bu kitleler Türkiye'yi iç savaş eşiğine getirmediler. Türkiye'yi yaşanması imkânsız hâle bunlar getirmediler. Gündelik hayatın pratikleri bir ülkeyi bu noktaya getirmez. Zaman zaman suistimaller olabilir, insanlar dolduruşa getirilebilir, bıçakla birbirine saldıracaktır; ama ideolojilerin harekete geçirdiği kitlelerin eylemleriyle yan yana koyduğunuzda bunlar devde kulak kalır.

Gündelik hayatın ideolojilerden daha önemli olduğunu söylüyorsunuz yani. İdeolojilerin yıkıcı olduğunu mu söylemek istiyorsunuz?

Toplumların kültürünü, hatta biraz daha açarak söylersek medeniyetlerin kendisini oluşturan şey gündelik hayattır. Plânlanmış bir kültür ve medeniyet projesini herhangi bir toplumda hayata geçiremezsiniz. Bu bakımdan toplumun ürettiği gündelik etkinlikleri önemsemek lâzım. Maddî ve manevî haz veren tüm etkinlikleri bu çerçevede düşünmeliyiz. Spor, eğlence, müzik, düğün, halk oyunları, sinema, tiyatro, piknik tüm bunlar gündelik hayatı geliştiren etkinlikler. Bir kentte okul sayısı kadar, cami sayısı kadar müzik evleriniz, tiyatro salonlarınız, spor salonlarınız, sinema salonlarınız varsa normal hayatı zenginleştirmişsiniz demektir. Bu, hayatı sevdirdiğiniz, dolayısıyla insanları ideolojilerin de esaretinden kurtardığınız anlamına gelir. Bir toplum dünya sahnesine ancak böyle çıkabilir. Yani siz şayet herhangi bir toplum olarak, diyelim "Türk toplumu" olarak, dünya sahnesine çıkacaksanız bunlarla çıkacaksınız. İnsanınızın ruh ve beden zen-

ginliğini bununla sağlarsınız. Toplumsal renklilik bunlarla sağlanır. Dolayısıyla zenginleşmiş bir siyasal yaşam da bunlarla sağlanır.

Hayek'in "kendiliğinden düzen" dediği şey çok önemlidir. Toplumların yaşamında alışkanlıklar kurgulanmış zihinden her zaman daha önemli olmuştur. Hiçbir alışkanlık kalıcı değildir. Yani, töre, gelenek, görenek, örf ve âdet gibi şeyler zamanla kendiliğinden değişir ve zamanın şartlarına göre şekillenir. Ancak, şayet toplumsal yaşantınız yukarıda altını çizdiğim etkinliklerle zenginleştirilmişse, o zaman bunlar işlevsel yönden kendiliğinden değişirler. Aksi taktirde bunları endoktriner şekilde siz değiştirmeye kalkışsınız. Türkiye'de olduğu gibi, eğitim kurumlarınızı bunun için seferber edersiniz. Bu da çatışma, gerginlik ve toplumsal düzensizlik demektir. Kısaca hayatı önemsemeli, zevk veren her tür etkinlikle zenginleştirmeli ve onu kendi doğal sürecine bırakmalıyız. Böyle yaptığınız zaman muazzam bir zenginlik sağlarsınız. Her yönüyle zenginlik sağlarsınız.

Yani siz, endoktrine edilmiş bir zihni, toplumsal yaşam açısından, bir toplumun geleceği açısından bir tehlike olarak kabul ediyorsunuz. Böyle diyebilir miyiz?

Evet böyle diyebiliriz. Endoktrine edilmiş bir zihin hakikaten uyuşmuş bir zihindir. İnsan zihnini değişik şeylerle endoktrine edebilirsiniz. Dinî değerlerle endoktrine edebileceğiniz gibi, ideolojik ve politik değerlerle de edebilirsiniz. Bakınız, güdülenmiş zihin, hayatı es geçmiş zihindir. Son zamanlarda 68 kuşağı, yaşam öykülerinin bu yöndeki dramatik öykülerini kaleme almaya başladılar. Meselâ, "biz cinselliği yaşayamadık, zevk veren şeylerden uzak durduk" diyorlar. Bunları, "devrimci ideallerle dolmuş bizlere yabancı şeyler gibi algıladık" diyorlar. Güdülenmiş zihnin böyle bir özelliği var. Hayatı es geçiyor. İnsanların zihnini güdülemeye talip olan ideolojiler gündelik hayatı yaşatmıyor insan-

lara; insanların önüne bir ütopya koyuyor, bir hedef koyuyor ve insanlar o ütopya uğruna, kendilerine zevk verecek bütün hayatı unsurları yok sayıyor. Bu, insanî olan şeylerden de aslında vazgeçmek anlamına geliyor ve esasında çok tehlikeli bir şeydir. Bizler beşeriz, hiçbir zaman da melekleşemeyiz. Birtakım ihtiyaçlarımız giderilmediği zaman bizde açlık oluşur. Bunları bastırmak, aslında bunlara bağlı olan ama farklı yönlerden ortaya çıkan psikolojik sorunlarla cebelleşmemiz anlamına gelir. Çok abartılı olabilir, ama size şunu söylemek isterim: Normal hayatını es geçen insanların ruh sağlığında ciddi sorunlar vardır. Bu tür insanların doldurduğu bir toplum sağlıklı olamaz. Böyle bir toplumda “kendisini feda edici”, başka bir deyişle “kurbanlık” kültürü çok kolayca gelişir. Bu kültürün geliştiği bir ortamda kendisini feda eden, her an yok olmaya hazır kuşaklar yetişir. Bu kuşaklar ölmeye ve öldürmeye çok yatkın olurlar. Böyle kuşakları yetiştiren toplumlar tarih sahnesinde yerlerini alamadıkları gibi mutluluk ortamı da oluşturamazlar. Bunu unutmamak lâzım.

Bunlara ilâve olarak, kişisel bir gözlemimi aktarmak istiyorum. Bazı sivil toplum kuruluşları bu tür kuruluşların doğal olarak yapılması gerekenin tam aksine insanları politize ediyor ve kanaatimce, bu, sivil toplum felsefesiyle ciddi bir çelişki teşkil ediyor. Meselâ, sözünü ettiğimiz sivil toplum kuruluşlarının kendilerine tayin ettikleri hedefler bir siyasi partininkinden pek de farklı değil. Diğer taraftan, “sivil”liği oldukça dar bir alana hapseden bir eğilimin varlığı da takdir edilebilir. Hâl böyle olunca, “sivil”liğin tanımı üzerinde de kısaca durmak gerekiyor diye düşünüyorum.

Son zamanlarda Türkiye’de bunu Kemalist seçkinler yapıyor. Öyle bir sivil toplum tanımı geliştirdiler ki, sivil toplumu olabildiğine daraltan bir tanım. Onun dışına çıktığımız zaman sivil olmaktan çıkıyorsunuz. Sivil

toplumu, devletin ulaşamadığı faaliyetleri gerçekleştiren sivil ayaklar gibi tanımlıyorlar. Şimdi sivil toplumla ilgili hakikaten çok daraltıcı bir tanım bu. Sivil toplumun doğasında politik olmama özelliği vardır. Gramsci’nin bu yöndeki tanımını önemsiyorum. Hegemonyanın politik olmayan, başka bir deyişle kültürel ayakları şeklinde tanımlar sivil toplumu. Dinî gruplar, entelektüel faaliyetler, kültürel faaliyetler, sanatsal faaliyetler, sportif faaliyetler, kısaca politik olmayan her şey bu anlamda sivil toplum. Bu yönüyle baktığımız zaman Kemalist elitin sivil toplum tanımının çok sağlıklı olmadığını düşünüyorum. O zaman her şey politik sistemin tamamlayıcı bir unsuru olur. Bu durumda sivil bir alana yer kalmaz.

Kemalizmi savunan sivil toplum unsurları söz konusu olabilir. Ben bu yönüyle meselâ, Atatürkçü Düşünce Dernekleri’ni önemsemirim, Çağdaş Yaşamı Destekleme Dernekleri’ni de. Sonuçta belli bir düşünce biçimini ve bir yaşam biçimini geliştirmek onların hakları. Bunları sivil toplumun dışında görmenin çok haklı bir yaklaşım olduğunu düşünmüyorum. Bunları sivil toplum dışına çıkardığınız zaman dinî grupları da sivil toplumun dışına çıkarmanız lâzım. Hatta bu yaklaşımla Liberal Düşünce Topluluğu’nu da sivil toplumun dışına çıkarmanız gerekiyor. Bu doğru bir şey değil. Türkiye’deki sivil toplumun handikapı, aşırı politize olması. Bu biraz da Türkiye’deki siyasal kültürle ilişkili bir şey. Sivil toplumun politik projeleri var. Bu, muhafazakâr kesimde de Kemalist kesimde de böyle. Amerika’ya baktığımız zaman görürüz ki, Amerika’daki sivil toplum spontane bir toplumdur. Doktrinleri, ideolojik plânları, politik hedefleri falan yok. Benim kafamdaki ideal sivil toplum biraz böyle. Böyle bir sivil toplum devletin alanını daraltıyor, sivil inisiyatifi yayıyor; böylece sivil hayat alanını geliştiriyor. Türkiye’de sivil toplumun politikleşmesi, aslında farkına var-

madan devletin alanını genişletiyor. Ve gide rek sivil inisiyatifi; kendiliğinden, plânlanmamış, kurgulanmamış sivil hayat alanını gide rek daraltıyor.

Peki neden kaynaklanıyor bu acaba? Yani Türkiye'deki sivil toplum neden Amerika'daki sivil toplumun aksine bu kadar politik ve neden politik alanın bu denli genişlemesine hizmet ederek kendi aslı fonksiyonlarından uzaklaşıyor?

Bunun arka plânında yatan şeyin, Türkiye'deki modernleşme projesiyle ilintili olduğunu düşünüyorum. Yani, ya hep ya hiç şeklinde bir modernleşme projesi var. Türkiye'nin devrimine baktığımız zaman, Amerika'daki bağımsızlık hareketiyle benzer bir özellik taşıyor. Amerika'da da bağımsızlık hareketinin başarıya ulaşmasının sonucunda bir cumhuriyet rejimi kuruluyor. Cumhuriyet rejimi burada demokrasiyle birlikte işe koyuluyor. Amerika bu anlamda tek bir örnek. Yani demokrasiyle cumhuriyeti birlikte harekete geçiren tek örnek dünyada. Bu model daha sonra Fransa'ya geçmiştir, buradan da dünyanın değişik yerlerine yayılmıştır. Amerika'ya baktığımız zaman orada çok sağlıklı bir "ayrılık duvarı" görüyorsunuz dinle devlet arasında. Bu duvar herkese özgürlük getiriyor. Dinin devlet üzerinde, devletin de din üzerinde bir emeli falan yok. Türkiye'de temel problem burada. Kemalistler cumhuriyet rejimini inşa ettiklerinde sağlıklı bir ayrılık duvarı oluşturmuş olsalardı, dolayısıyla herkesi kendi alanında serbest bırakmış olsalardı, bugün çok daha sağlıklı bir modernleşme projesi yakalayabilirdik. Öyle yapmadı Kemalistler; ya hep ya hiç dediler. Yani, herkes bizim gibi olmak zorunda, olmayanlara hayat hakkı yok dediler. Bu beraberinde, doğal olarak total bir dönüştürücü proje geliştirdi. Kemalizm bu şekilde sadece kendisi totaliter olmadı, aynı zamanda kendi muhaliflerinin de totaliter olmasına yol açtı. İslâmcılar da solcular da totalist oldu Türkiye'de.

Bizim sivil toplumun da totaliter özellikler taşıması buradan kaynaklanıyor.

Bu bakımdan normal hayatı önemsiyorum. Sivil toplumun yüzünü politik manevralardan, ideolojik plânlardan normal hayata çevirmek lâzım. Hayatın kendisini oluşturan faaliyet alanları bu bakımdan önemli. Spor önemli, esnaflık önemli, eşraflık önemli; sanat, tarım, ticaret onun için önemli. Buraların beslenmesi lâzım diye düşünüyorum. Bu anlamda plânlanmış odaklar, hayat alanları değil de, kendi hâlinde devam eden mütevazı oluşumlar sivil topluma daha fazla hizmet ediyor bence. Meselâ bir güzelleştirme cemiyeti bana göre sivil topluma bir sendikadan daha fazla hizmet ediyor. Politik amaç gütmeyen, sadece kendi alanıyla sınırlı kalan sosyal gruplar sivil alanın, sivil inisiyatifin, sivil toplumun gelişmesine daha fazla hizmet ediyorlar.

Atatürk Düşünce Derneği'ni ve Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği'nin de birer sivil toplum kuruluşu olarak kabul ettiğinizi ifade ettiniz. Acaba bir sivil toplum kuruluşunun taşınması gereken niteliklerden bahsedebilir miyiz? Meselâ, insan hakları, adalet duygusu ve özgürlük gibi evrensel bir takım değerlere sahip olması gerektiğini söyleyebilir miyiz?

Benim *Aşkın Devletten Sivil Topluma* adlı kitabımda geliştirdiğim dört beş özellik var. Bir sosyal hareketin sivil toplum özelliği taşıması için bu özelliklere sahip olması gerektiğini ortaya koymuştum orada. Bugün itibarıyla bu kriterlerin daha daraltılması gerekir diye düşünüyorum. Herhangi bir sosyal hareket iradî bir beraberliğe dayanıyorsa, gönüllü bir beraberliğe dayanıyorsa ve de iç yapısında demokratik özellikler taşıyorsa bu benim için yeterlidir. Yani sivil toplum örgütü olarak nitelendirmek için yeterli bu. Aslında demokratik dünyanın literatürüne baktığımız zaman tanım çok açıktır: "Non Governmental Organizations" olarak ifade ediliyor; yani bir hükümet dışı olacaksınız,

bir de örgütlü bir topluluk olacaksınız. Sanıyorum bir hareketin sivil toplum örgütü özelliği taşıması için bu yeterlidir.

Ben de sizin gibi düşündüğümü söyleyebilirim. Sivil toplum kuruluşlarının taşıması gereken nitelikleri katı bir biçimde ilân ettiğimiz zaman, söz konusu organizasyonların bu özellikleri haiz olup olmadığını belirleyecek bir "otorite"ye de zemin hazırlıyoruz ya da kendimizi bir otorite olarak tayin ediyormuşuz gibi bir izlenim uyandırıyor bende.

Kesinlikle. İnsanların kendi iradî tercihleriyle, kendilerini bir cemaatin kölesi yapma hakları da var ve bu durum karşısında bizim sen bunu yapamazsın deme hakkımız yok. Onun yaptığı da aslında "rasyonel" bir tercihtir. Bir müminin Müslüman kul olma hakkı olduğu gibi bir Kemalistin de Kemalist kul olma hakkı vardır. Bu onların tercihidir. Dolayısıyla bize düşen şey, bunların tercihlerine saygı göstermektir. Bu bakımdan kendi iradesiyle katılıp çıkıyorsa ve de o sosyal unsur ona müsaitse bence sivil toplum olarak tanımlanması için yeterlidir. Onun ötesine gittiğimizde sivil toplumu bulamayız. Yani, sivil toplumla ilgili ortak, kabul edilebilir bir tanım geliştiremeyiz.

Peki, sivil toplum kuruluşlarının en temel fonksiyonunun siyasî iktidarın yapmaya muktedir oldukları her ne ise onları mümkün olduğunca dar bir mekâna hapsederek, sivil hayatın alanını genişletmek olduğunu söyleyebilir miyiz?

Aslında en ideal anlamı budur. Ama diğeri de reeldir. Yani, sonuçta bizler bir toplumda yaşıyoruz. Politik mekanizma dediğimiz şey sadece politika yapmakla sınırlı bir alan değildir. Hayatın her alanında politika var. Çünkü, hayatın her alanında iktidar var ve bir iktidar ilişkisi söz konusu. Biraz post-modern bir çerçeveden bakarsak, yani o anlamda da kaçınılmaz olarak politik eylemlerde bulunmak zorunda kalıyorsunuz.

Eğer kapsamlı bir sivil toplum anlayışına sahip olacaksak bunları sivil toplumun dışına çıkaramayız. Sivil toplumu sadece bununla sınırlayan anlayışlar söz konusu. Yani, bir baskı grubunun sivil toplum olmadığını söyleyemezsiniz. Kuşkusuz o da sivil toplumun içerisinde. Sivil topluma bir şekilde hizmet etmektedir. Ama, en ideal anlamda sivil toplum bahsettiğiniz birinci tanıma uygun olmalıdır. Ben bu anlamda Amerika'daki sivil toplumla Avrupa'daki sivil toplum kavrayışı arasındaki temel farkın burada olduğunu düşünüyorum. Avrupa'daki daha politiktir; daha iktidara oynayan, daha baskı grubu niteliği taşıyan bir sivil toplum özelliği var. Amerika'ya baktığımız zaman Amerika'daki böyle değil. Buradaki daha çok sosyal hayatı açan, daha çok sosyal hayatı geliştirmeye dönük, yüzü iktidara dönük olmayan bir sivil toplum. O da tabii politik iktidarın yapısı ile çok bağlantılı. Amerika'da devleti neredeyse pek göremiyorsunuz. Beyaz Saray dediğiniz ona on beş metre ebatlarında iki katlı bir bina. Amerikalılar buna "Beyaz Ev" diyorlar. Biz bunu Türkçeleştirirken Beyaz Saray diye çeviriyoruz. Bizim haşmetli devletçi kültürümüz içinde devletin bulunduğu yere "ev" demek yakışık kalmaz.

Amerika'daki devletin Avrupa'dakinden farklı olduğunu söylüyorsunuz. Peki bu farklılık sivil toplum açısından baktığımızda nasıl bir tablo ortaya koyuyor?

Avrupa'dakine benzer bir devlet olgusu yok Amerika'da. Micheal Novak'ın Amerika ile ilgili söylediği şey oldukça anlamlı: Amerikan uygarlığının iki özelliği vardır der Novak. Birincisi, Amerika'da devlet değil, sivil toplum vardır. İkincisi de Amerika'daki sivil toplum dinî guruplar demektir. Dediğim gibi, Amerika'daki sivil toplumun temeli iktidara değil, kendisine dönüktür. Bir gurup insan belli bir alanda bir araya geliyor ve o alanda inisiyatiflerini geliştirmeye çalışıyor;

yani, güç birliği yapıp iktidarı etkilemeye ve haklarını oradan koparmaya yönelik bir temayül söz konusu değil. Avrupa'ya baktığınızda böyle bir sivil toplum geleneği var. Aslında bu sivil toplum geleneğinin demokratik açıdan çok ciddi sakıncaları var. Türkiye'de de Avrupa'ya benzer bir sivil toplum oluşumu var. Burada demokrasinin çeteleşme gibi bir riski var. Doğrudan iktidara oynadığınız zaman, o vakit güçlü olan grupların iktidardan istediğini koparması gibi bir durum söz konusu olur. İktidar dediğimiz aynı zamanda belli bir mülkiyetin, belli bir ekonomik değer koruyucusu ve dağıtıcısı. İktidar dediğimiz şeyin böyle bir boyutu var. İktidara oynadığınız zaman ister istemez kaynakları transfer ediyorsunuz. Rant kollama mekanizması dediğimiz şey devreye giriyor. Bunun beraberinde demokrasinin çeteleşmesi dediğimiz bir risk söz konusu. Türkiye'de bunu görüyoruz. Meselâ, devletin elindeki ekonomik imkânların neredeyse tümü, küçük ancak politik olarak güçlü gruplara gider. İşveren ve işçi sendikaları böyledir. Devletin başına musallat olmuş "modern haramiler"dir bunlar. Hepimizin, tümümüzün emeğini, hakkını, hukukunu gasp etmektedirler. Bunu sistem üzerinde kurdukları politik güçleri sayesinde yapmaktadırlar. Sivil toplumun politikleşmesinin, bir baskı grubu hâline gelmesinin böyle bir sakıncası var. Yani, toplumdaki dengeleri hakkaniyet boyutundan çıkarıyor. Bu, sivil toplumla ilgili çok güçlü bir handikap. Bunun altından kalkmanın yolu iktidarı sınırlandırmaktan geçiyor. İktidarı bir rant bekçisi olmaktan çıkarmak lâzımdır. Bunun için de vergileri azaltmak, devleti ekonominin dışına itmek şart.

İktidarın cazip, çekici bir merkez olma vasfını yok ediyorsunuz. İktidarın sınırını daraltarak bireylerin kendilerinin iktidar olmalarını sağlıyorsunuz. Bu söylediğiniz, aynı zamanda, Kıta Avrupası ile Amerika'nın sivil toplum ge-

lenekleri arasındaki fark... Amerika'daki sivil oluşumların aksine, Avrupa'daki sivil oluşumları güçlü bir devlet iktidarını gerileterek kendilerine yer edinmektedirler.

Doğru. Avrupa tarihine baktığımızda devlet çok güçlü değil esasında, ama iktidar güçlüdür. Yani, burada güç odakları var. Meselâ, dini ve toprak aristokrasisi. Yani, güçlü iktidar odakları söz konusu ve bu iktidar odaklarına karşı uzun bir mücadele sürdü Avrupa'da. Bu mücadele Avrupa'da nötral bir devletin gelişmesini sağlayarak demokrasiye hizmet etti. Aslında devlet Avrupa'da sosyal-devlet anlayışıyla beraber büyümüştür. Yani 1950'lerden sonra. Avrupa'da yirminci yüzyıla kadar Amerika'dakinden farklı olmayan bir devlet yapısı vardı. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları Avrupa'da devletin merkezileşmesine yol açtı. Sosyal devlet anlayışı da eklenince bugünkü durağan Avrupa ortaya çıktı. Devleti bir refah kaynağı hâline getiren anlayış Avrupa-Amerika arasındaki rekabette Avrupa'yı geri bıraktı. Bu madalyonun bir yüzü. Madalyonun sivil toplum yüzü bakımından baktığımızdaysa, Amerika'dan daha politik, daha bilinçli, daha tepkisel bir sivil toplumun geliştiğini görüyoruz. Sanıyorum Avrupa ve Amerika'daki sivil toplum yapıları, bunların niteliği konusunda epey bir tartışma ve çalışma konusu yapmak gerekecek. Özellikle Irak savaşı esnasında Avrupa'daki sivil toplum daha başarılı bir sınav verdi gibi. Bunu sağlayan şey neydi sorusu, sanıyorum bugün daha bir anlam kazanmış durumda.

Hocam bu apayrı ve uzunca bir tartışma konusu oluşturacak bir nokta. Sanıyorum bir mü-lâkatı da sadece bu konuya ayırmak lâzım. Irak savaşı esnasında devlet mi kazandı yoksa sivil toplum mu sorusu giderek konuşuluyor. Bir gün tekrar fırsat bulursak sizinle bu konuyu da konuşmaktan zevk alırım. Bu uzun mü-lâkat için zaman ayırdığınızdan dolayı çok teşekkür ediyorum.

Ben teşekkür ederim.

Çok-hukukluluk, Laiklik ve Laikrasi

Kadir Cangızbay

Çok-hukukluluk, Laiklik ve Laikrasi, ülkemizin önemli fikir adamlarından Kadir Cangızbay'ın çoğu daha önce yayınlanmış bazı makalelerini bir araya getirmektedir. Cangızbay bu makalelerinde dil, dilde sadeleşme, yabancı dilde eğitim, insan hakları, doğru anlaşılmiş laiklik, laiklik etiketini kullanarak yapılan çarpık laiklik yorumları ve bu tür yorumların açmazları gibi pek çok konuyla meşgul olmaktadır. Her makale, ilgilendiği konuda ya yeni açılımlar getirmekte ya da gözümüzden kaçan veya aklımıza gelmeyen, kimi zaman basit görünen, fakat çoğu defa sarsıcı ve hatta paradigma değiştirmeye zorlayıcı noktaları ortaya sermektedir. Düşünmeyi seven ve aykırı düşünceden korkmayanlara...

Hoşgörü Üstüne Bir Mektup

John Locke

Hoşgörü, insan toplumlarının kalıcı bir barış ve huzur ortamında yaşayabilmelerinin önşartıdır. Bu sadece bugün böyle değildir. Dün de böyleydi, yarın da böyle kalacaktır. Hoşgörünün iki temel alanı vardır. Birincisi toplumsal hoşgördür. Toplumsal hoşgörünün sosyolojik bir olgu olarak yerleşmesi zaman alır. Hoşgörünün ikinci boyutu siyasal alanla, daha doğrusu devletin toplumsal hayattaki yeriyle ilgilidir. Toplumlar da hoşgörü probleminin doğmasına yol açan ve hoşgörünün çözmeye yöneldiği temel problemlerden biri insanların farklı dinlere veya aynı dinin değişik yorumlarına inanmalarından kaynaklanmaktadır. John Locke yaklaşık üçyüz yıl önce yazdığı bu denemesinde hoşgörü problemini, özellikle dini meseleler çerçevesinde, enine boyuna tartışmaktadır.

Demokrasi, Laiklik, Resmi İdeoloji

Mustafa Erdoğan

Bu kitap, esas itibarıyla, Türkiye'nin demokrasi sorununu ele almaktadır. Demokrasi, Laiklik, Resmi İdeoloji ifadesi, bir bakıma, günümüz -Türk siyasal sisteminin açmazlarının konu başlıkları olarak da görülebilir. Bunların ve bu kitapta ele alınan diğer sorunların, ülkemizde özgürlükçü-demokratik bir sistemin yerleşmesi bakımından hayati öneme sahip konular olduklarında şüphe yoktur. Mustafa Erdoğan bu çerçevede özgürlükten adalete, barıştan insan haklarına, hukuktan egemenlik anlayışına kadar konuyla ilgili pek çok sorunu liberal bir bakış açısından irdelemekte ve çeşitli öneriler sunmaktadır. Bu haliyle kitap sosyal bilimler araştırmacılarına olduğu kadar, genel okuyucuya da hitap etmektedir.

LiBeRTE

kitaplığınızda özgürlüğe yer açın...